

5.1 Exegeze Homéra a výklad Bible

„Helénistické židovství převzalo svou biblickou hermeneutiku z řecké výuky Homéra.“ (Siegert 58) Židovský výklad Bible mohl v Egyptě skutečně navázat na tradici výkladu náboženských textů, která se podobnými problémy již zabývala. Staré mýty neodpovídaly dobovému kontextu a odporovaly racionalistickému duchu helénismu. Toto dědictví a staré představy o bozích bylo možné zachránit pouze cestou jejich pochopení coby výrazu hlubších principů, výkladem množství bohů jako souboru různých vlastností božského principu nebo výstavby přírody a podobně. Zvláštní důraz se kladl na odstranění antropomorfních rysů mytických obrazů božstev. Již od 6. století př. n. l. (Hekataios z Milétu) se za tímto účelem rozvíjela hermeneutika alegoreze; byť se tento termín objevuje až daleko později a hovořilo se o *hyponoia*, „náznaku, skrytém smyslu“, byly tu přinejmenším zárodky tohoto přístupu. Stoa k nim jako podstatný prvek přidává etymologii, především ve formě symboliky hlásek, vycházející ze svého přesvědčení, že jazyk znázorňuje pravou podstatu věcí.

Instrumentarium vyvinuté obecně pro účely obrany mýtu mohlo být posléze využito i pro apologii Homéra. Jeho eposy se již dávno předtím staly školní četbou a mnozí, například již orfikové, je považovali za inspirované spisy a orákula. Homérovy texty byly považovány

I. Období druhého Chrámu [85]

za prorockou předjímku veškerého řeckého vědění. Na druhou stranu však racionalisté Homéra napadali, kritiku vzbuzovaly drastické scény ze života bohů a kupříkladu Platon z pedagogických důvodů nepřipouštěl užití Homérových textů ve svém ideálním státě.

Proti takovým výpadům se bránila především alexandrijská homérská filologie, která se nebála ani zásahů do původního textu (zejm. Zénodotos), aby vymýtila rozpory nebo také antropomorfismy. Pomoci zde však mohla hlavně metoda alegorického výkladu. Její aplikace na Homérovy texty již dávno nebyla novinkou, ale v Alexandrii se od počátku 3. století dočkala dalšího rozvoje a systematizace. Pseudo-Hérakleitos, Pseudo-Plútarchos a Cornutus představují dochované příručky výkladu Homéra a nabízejí cenný vhled do předpokladů židovské biblické exegeze v Alexandrii.

Zajímavé je rozlišování různých rovin výkladu, patrné zvláště u Pseudo-Plútarcha. Ten vedle sebe staví historickou interpretaci, které jde o fakta a reálie, a „teoretický“ výklad s jeho fyzikální a etickou alegorezí, podle níž Homér nemluví jen o fyzikální struktuře světa a elementů, ale především v etickém ohledu o ctnostech a zdatnosti. K tomu se připojuje politický výklad, který v Homérovi spatřuje tvůrce nauky o státu. Zde a v první metodě výkladu stojí v popředí doslovné znění, byť ne nutně doslovný smysl (Blönnigen 51; Siegert 60–63). Jde tedy o zřejmou paralelu k učení o několikerém smyslu Písma. Zmiňme jen, že mnohé zde rozvinuté exegetické metody naleznou své protějšky v rabínských pravidlech výkladu, jak ukázali zejména D. Daube a S. Lieberman. Velký vklad alexandrijské interpretace Homéra naopak v židovské tradici nepřežil zánik alexandrijského společenství.

§ 13. Alegorie

Druhá metoda, které se užívalo jak k výkladu Starého zákona vůbec, tak k hledání Krista v něm, je metoda alegorická čili jinotajná. Alegorie, českým výrazem jinotaj, je slovo původně řecké. Je odvozeno od přídavného jména *allos* = jiný a slovesa *agoreuein* = veřejně mluvit, doslova mluvit na náměstí či na tržišti, na agoře. Pak to znamená i vykládat, vysvětlovat, tedy dohromady ‚jinak vysvětlovat‘. Podstatou jinotaje je, že se něco jiného říká a něco jiného míní, třeba se řekne vinice a myslí se církev, nebo se řekne ovečka a myslí se člověk. Tím se vlastně to, co se míní, tají a jen naznačuje opisem, metaforou. Proto jinotaj. Jedno přirovnání je metafora, řada důsledně pojatých přirovnání pak jinotaj čili alegorie, jak říká starověký řečník a teoretik básnictví Quintilianus.

Tuto metodu vypracovali už ve starověku řečtí básníci a řečníci. Pomáhali si jí při výkladu starých bájí a básní, třeba Homérových, aby je přiblížili svým současníkům. Postupovali především tak, že za bohy dosazovali filozofické pojmy a tím celé staré báje přetvářeli ve filozofickou nauku. Tvrdili dokonce, že v nich tato nauka byla už od počátku zašifrována, že to, co se v nich říká, bylo od počátku míněno obrazně a že teprve oni svým alegorickým výkladem odhalují pravý smysl těchto starých vyprávění. Tak třeba Bůh Zeus je rozum, hrdina Achilleus slunce, Helena země atd. Tímto způsobem se mohlo v podstatě do čehokoli vložit cokoli, jen když měl vykladač dost velkou představivost a uměl své nápady předložit dost přesvědčivě. Filozofové proto alegorii odmítali, zvláště Platon. Nicméně jí v praxi užívali také, někteří dokonce dost často, jako třeba stoikové, když chtěli dokládat své nauky ze starých textů, ať básnických, nebo bájeslovných.

Velký rozvoj alegorie přinesl pozdní helénismus, tedy doba po Alexandru Velikém († 323 př. Kr.). Střediskem helénistické kultury se namísto starších Athén stala egyptská Alexandrie, kde vládli uměnímilovní Ptolemaiovci, kteří tu zřídili největší knihovnu starověku, proslulé Musaion. Tam se pak soustředila i literární bádání a dál rozpracovala alegorická metoda.

—~~Jsou lidé zabývající se překrucováním významu božských Písem a převracejí cokoli tam najdou. Vymýšlejí si vlastní bláhové historiky a dávají těmto svým nesmyslům jméno „alegorie“. Užívajíce apoštolovo slovo si představují, že našli způsob, jak podkopat význam čehokoliv v Písmu. Užívají tohoto apoštolova výrazu „alegorický“ po svém. ...Apoštol neničí historii, nezabývá se toho, co se opravdu stalo. ...Oni však jednají úplně opačným způsobem. ...ráj není ráj a had není had.“¹⁸~~

2.2. Interpretace zjevení v Alexandrijské a v Antiochejské škole

Alexandrijská škola byla nejstarším teologickým střediskem křesťanství. Město, kde působila, mělo dlouhou tradici vzdělanosti, největší knihovnu a střetávala se v něm egyptská, helénská i židovská kultura. Zde bylo poprvé hebrejské Písmo přeloženo do řečtiny, zde byl prostor pro spekulativní myšlení a pro touhu porozumět víře, porozumět zjevení. Zde působil židovský myslitel Filón (c. 14 př. Kr. – 54 po Kr.), který aplikoval alegorickou metodu na čtení Písma.¹⁰⁰ Tato metoda pak byla přejata křesťanskými teology, počínaje Pantaenem,¹⁰¹ pak Klementem Alexandrijským a Origenem, ale z ní vyrostly také hereze monofyzitismu a monotheletismu.¹⁰² Oč v této metodě šlo? Řecké *alla agúrei* (mluví – na veřejnosti – jiné věci – jiný smysl), z něhož vznikla *alegoreze*, tedy alegorický výklad, ukazuje, že půjde o hledání hlubšího vý-

znamu, který přenese čtenáře z roviny doslovného smyslu do jiného systému. Text o něčem mluví na povrchu, ale jeho hlubší smysl je jiný.¹⁰³

Klement Alexandrijský (c. 155–215) obdobně jako Justin brání důležitost vzájemně obohacujícího vztahu mezi křesťanstvím a světskou učeností, zejména řeckou filozofií, která podle něj přece mnohé přebrala od židovských proroků. *Filozofie* ovšem nikdy nemůže nahradit zjevení.¹⁰⁴ Klement rozlišuje mezi pravým poznáním, jehož základem – skutečným nebo anticipovaným – je víra, a poznáním falešným, které tento základ postrádá.¹⁰⁵ Písmo stojí ve středu Klementovy pozornosti. Pro porozumění tomu, co Bůh zjevuje, je třeba vzít v potaz symbolickou povahu jazyka. Origenes (c. 185–c. 254), který navazuje na Klementa, ukazuje, že jazyk Písma je mnohdy ubohý, a to proto, aby se jeho čtenář nedomníval, že se zde setkává s pokladem lidské moudrosti, ale pozdvihl oči k božskému působení.¹⁰⁶ *Toto božské působení je přítomno ve zvěstovaném slovu, které otevírá „duchovní smysl“ Starého zákona a dosvědčuje to, co je v Kristově příběhu uskutečněno.*¹⁰⁷ U Origena je obtížné rozlišit mezi alegorickou metodou a metodou typologickou, která vykládá starozákonní postavy a události jako předobrazy – *typoi* – novozákonních postav a dějů. Jeho interpretace se odkazuje k Ježíšovým slovům: „Zkoumáte Písma ... a Písma svědčí o mně ... Kdybyste opravdu věřili Mojžíšovi, věřili byste i mně, neboť on psal o mně.“ (J 5,39.46)¹⁰⁸ Origenes rozlišuje mezi tělesným, duševním a duchovním smyslem Písma.¹⁰⁹ Tělesný nebo také doslovný či historický smysl (*historia*) Písma je určen prostým lidem, aby na jeho základě mohli zlepšit svůj život. Tímto tělesným smyslem se ovšem hlubina Písma zdaleka nevyčerpává.¹¹⁰ Některé texty dokonce ani tento smysl nemají,¹¹¹ ale jejich účelem je obrátit pozornost čtenáře nebo posluchače k tajemstvím, jež jsou skryta pod povrchem. Duševní interpretace je dalším krokem k nalezení tohoto smyslu. Ta vztahuje tělesný (doslovný, historický) smysl na situaci lidské duše, jejích očekávání, starostí a strachů ve světě, v němž žije.¹¹² Třetí, duchovní výklad (*theoria*),¹¹³ ukazuje nebeské věci a budoucí dobro, která plynou z Božího spásného jednání s člověkem. Při hledání celého smyslu Písma, tedy i celého smyslu toho, jak je Boží zjevení v Písmu dosvědčeno, člověk nesmí ani pohrdat tělesným a duševním smyslem, ale ani se u nich zastavit. Cesta dál ovšem není cestou k bezbřehosti, nýbrž musí, podle Origena, být v souladu s apoštolskou tradicí.¹¹⁴

Antiochejská škola byla založena Lukiánem ze Samosaty roku 312 jako protipól školy Alexandrijské, jíž, ať již právem či neprávem, vytýkala přehnané zapojení fantazie do alegorického výkladu. Pozornost této školy se soustředila na text samotný a vedla své žáky k úctě k doslovnému významu